

**“RIBES L-OLTINSIMON QORAG’AT O’SIMLIGINING BIOLOGIK
TASNIFI VA NAVLARI”**

Abdullayeva Hilola Ravshanovna

M.Mirzayev nomidagi bog’dorchilik,
uzumchilik va vinochilik ilmiy tadqiqot instituti
“Meva, rezavor mevalar seleksiyasi va nav o’rganish”
bo’lim boshlig’i, katta ilmiy xodim, q.x.f.d

Temirova Gulira’no Baxtiyor qizi

Mirzo Ulug’bek nomidagi O’zbekiston Milliy universiteti
Ekologiya fakulteti Ekologik monitoring
kafedrasida 2-kurs tayanch doktoranti

Aytbayeva Dilfuza Rustamboy qizi

M.Mirzayev nomidagi bog’dorchilik,
uzumchilik va vinochilik ilmiy tadqiqot
instituti 1-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O’zbekiston Respublikasi prezidentining bir qancha qarorlari, rezavor mevalarning kelib chiqish tarixi, O’zbekiston Respublikasining viloyatlar bo’ylab turli maydonlarida yetishtirilayotgan qorag’at o’simligi navlarining davlat ro’yxatidan o’tgan yangi navlari, yaratilgan yangi nav va ularning botanik tasnifi, tibbiyotda qo’llanilishi haqida ma’lumot berilgan. Bundan tashqari oltinsimon qorag’at o’simlik navining vitamin va minerallarga boyligi haqida qisqacha keltirib o’tilgan.

Аннотация: В данной статье представлена информация о нескольких решениях президента, история происхождения ягод, зарегистрированных государством новых сортах растения золотистой смородины, выращиваемых в различных районах Республики Узбекистан, новых сортах, их ботанической классификации и использовании в медицине. Кроме того, кратко упоминается о богатстве витаминов и минералов сорта смородины золотистой.

Abstract: This article provides information about the several decisions of the president, the history of the origin of berries, state-registered new varieties of blackcurrant plant varieties grown in different areas of the Republic of Uzbekistan, new varieties, their botanical classification, and their use in medicine. In addition, it is briefly mentioned about the richness of vitamins and minerals of the golden currant plant variety.

Kalif so'zlar: *Ribes L, qorag'at, rezavor, vitamin, mineral, kurtak, meva, gul, nav, Plotnomyasaya, Valentina.*

Ключевые слова: *Ribes L, смородина, сорт, ягода, витамин, минерал, бутон, плод, цветок, Плотномьяся, Валентина.*

Key words: *Ribes L, currant, berry, vitamin, mineral, bud, fruit, flower, Plotnomyasaya, Valentina.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 20 martdagi «O'zbekiston Respublikasida bog'dorchilik va issiqxona xo'jaligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4246-son qarorida: "Meva-sabzavotchilik, uzumchilik mahsulotlarini saqlash, saralash, qayta ishlash va eksportini tashkil etish, shuningdek, ushbu sohalarda «daladan rastagacha» tamoyili asosida qo'shilgan qiymat zanjirini yaratuvchi meva-sabzavotchilik klasterlari (kooperatsiyalar) faoliyatini rivojlantirish" va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 15-yanvardagi PQ-52-sonli "Meva-sabzavotchilik sohasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, tarmoqda klaster va kooperatsiya tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga ko'ra meva-sabzavotchilik sohasida mahsulot ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash, xizmat ko'rsatish va sotish (eksport qilish) jarayonlarini o'zaro integratsiya qilish, klasterlar (kooperatsiya) faoliyatini rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va eksport hajmini oshirish maqsadida: meva-sabzavotlarni qayta ishlovchi, saqlovchi va eksport qiluvchilarga - yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xarid qilishga talab etiladigan aylanma mablag'larni to'ldirish uchun yillik 14 foiz (shundan 2 foizi bank marjasi) stavkada 12 oylik «revolven» kredit ajratiladi. Bunda, ushbu kredit hisobidan klaster va kooperatsiyalarning tijorat banklaridan olingan boshqa kreditlarini so'ndirishga yo'l qo'yilmasligi va meva-sabzavotchilik klasterlari (kooperatsiyalar) va fermer xo'jaliklariga - eksport shartnomasi mavjud bo'lib, meva-sabzavot hosilini xavf-xatardan sug'urtalash xizmatidan foydalanganda to'langan sug'urta mukofotining 50 foizi, biroq sug'urta pulining 1 foizdan ortiq bo'lmagan qismi qoplab beriladi. Bunda, sug'urta puli xavf-xatardan sug'urta qilinayotgan hosil qiymatining 70 foizidan kam bo'lishi mumkin emas; meva-sabzavotchilik klasterlariga (kooperatsiyalarga) - xorijdan malakali agronom, entomolog, laboratoriya mutaxassislarini jalb qilish xarajatlarining 50 foizi, biroq bir oyga 1 nafar mutaxassis uchun 1 ming AQSh dollari ekvivalentidan oshmagan qismi Qishloq xo'jaligi vazirligining tuman bo'limlari orqali kompensatsiya qilinadi. Bunda, meva-sabzavotchilik klasterlariga o'ziga birlashtirilgan mahsulot yetishtiruvchilar uchun bog' va tokzorlarni barpo etish,

sabzavot, kartoshka, poliz, dukkakli va moyli ekinlarni yetishtirish bo'yicha seminar-treninglar o'tkazish tavsiya etilishiga asosan yurtimizda meva-sabzavotchilikga bo'lgan talab va ehtiyojning yanada oshishiga va ularni eksport qilish, ko'paytirish ishlarini nazoratga olish kerakligini bildiradi. [1.2]

O'zbekistonda yetishtiriladigan sarxil meva-rezavor ekinlar ichida yer tuti, qorag'at (smorodina), xo'jag'at (malina), krijovnik va chakanda (oblepixa) ga aholi o'rtasida talab katta. Ular juda mazali, parhezboq taom bo'lib, qayta ishlash uchun juda yaxshi xomashyo ham hisoblanadi. Rezavor mevalar xushbo'y mazasi, tarkibida organizm uchun zarur bo'lgan vitaminlar va mineral tuzlarning ko'pligi hamda shifobaxsh xususiyatlari tufayli sevib iste'mol qilinadi. Tibbiyot nuqtai nazaridan tavsiyaga ko'ra, odam bir yilda 92 kg meva va rezavor iste'mol qilishi kerak. Shundan 14,4 kilogrammi rezavorlar bo'lib, jumladan, qulupnay va xo'jag'at 3,8 kilogramm, qora, oltinsimon va qizil qorag'at 5,1 kg krijovnik 1,7 kilogrammni tashkil etishi lozim. O'zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo'jalik ekinlari davlat reestriga oltinsimon qorag'atning Siyuma (2009 y), Iroda (2012 y), Ruxshona (2014 y), Oltinoy (2016 y) navlari kiritilgan. Qayta ishlash sanoati va seleksiyada qo'llash uchun yangi istiqbolli navlar ajratilgan. Ya'ni bu navlarga "Valentina", "Plotnomyasaya", "Muhabbat", "Podarok Ariadne" navlari kiradi.

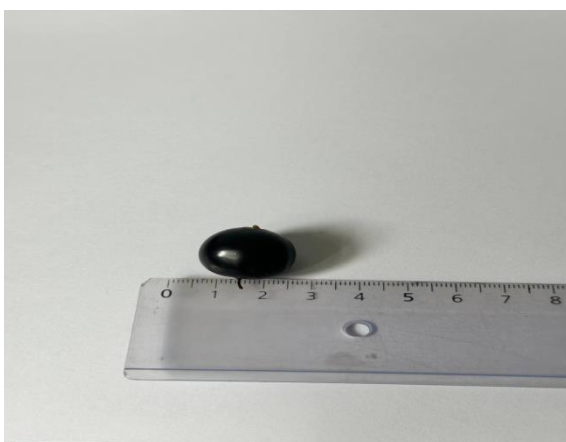
Oltinsimon qorag'at o'simligining tarixiga nazar tutadigan bo'lsak, birinchi marta Karl Linney (1753) Ribes turini ajratib olib yozgan. U ushbu turni ikkita kichik turlarga Ribes inermia-qorag'at va Grossularia accileata-krijovnikka bo'lgan [3; 5-7-b.]. Bundan tashqari bir qancha olimlar ilmiy izlanishlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, oltinsimon qorag'at Ribes aureum Pursh Saxifragaceas - toshyorargullilar oilasining Ribes turiga kiradi. Ribes turi mo'tadil iqlim sharoiti kengligida tarqalgan bo'lib 150 ga yaqin turni o'z ichiga oladi [4; 186-b.].

N.M.Pavlovaning ma'lumotiga ko'ra Ribes turi o'tgan zamonda greklar va rimliklar ma'lum bo'lmagan "Ribes" so'zi arabchadan olingan bo'lib "ribes" bu "nordon" so'zini anglatgan. Arablar o'zini vatanida doimiy yashil butasimon o'simlikni (Rheum Ribes L) "ribes" deb atashgan. Ular Ispaniyaga kirib borgach ushbu navni shu yerda o'sadigan nordon mevali qorag'at o'simligiga ko'chirishadi [5; 165-b.]; [6; 18-22-b.].

Oltinsimon qorag'atning vatani Shimoliy Amerikaning toshli tog'lari hisoblanib Vashington shtatidan to Kaliforniyagacha, Sharqiy qismi Assiniboy (Assiniboia), S.Montana, Kolorado, Yangi Meksikagacha boradi [7; 65-b.]; [8; 175-b.].

BOTANIK TASNIFI:

Oltinsimon qorag'at o'simligi 1-2 m balandlikda, yosh kurtaklari yumshoq, rangpar, kattalari jigarrang. Barglar uzunligi va eni 3-5 (12 gacha) sm, qirralari qirrali, tomirlar bo'ylab oltin bezlari uch-besh bo'lakli, bo'laklari odatda keng uchburchak, o'rtasi ko'pincha cho'zilgan, tepasi xira, to'q yashil rangda, pastdagi tomirlar bo'ylab tuksiz, momiq 3-8 mm uzunlikdagi barg. Gullarining uzunligi 7-9 mm, diametri 4-6 mm, besh a'zoli, qo'ng'iroqsimon, nilufar yoki pushti-kulrang, asosan tashqi tomondan zich tukli. Gulbarglari oval. Mevasi xushbo'y rezavor meva bo'lib, o'rtacha diametri 1 sm, qora-jigarrang yoki yashil tusli, po'sti yaltiroq, urug'i 3-37 ta. 1 kilogrammda 3330 ga yaqin rezavorlar yoki 714 ming urug' bor. May-iyun oylarida gullaydi. Iyul oyida mevalar pishib yetiladi.

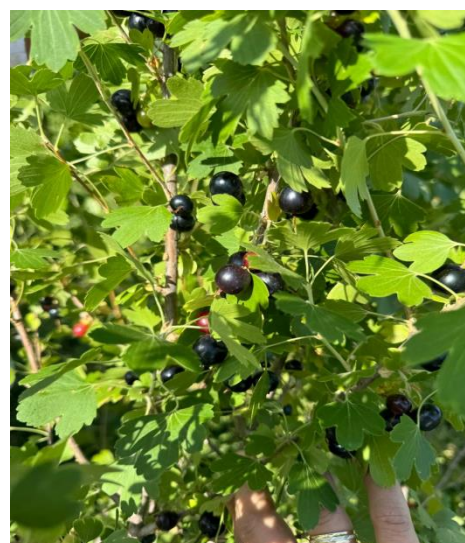

Bahorda, tuproq bilan isitiladigan pastki shoxlarning kurtaklari qor erishidan keyin tez orada o'sishni boshlaydi. Turli xil yashash joylari maydonlardagi mevalarning o'rtacha hosildorligi 50 dan 300 kg / ga, eng yaxshi sharoitlarda - 1850 kg / ga gacha hosil beradi. Barglar kech tushadi, o'simlik ko'pincha qishgacha yashil barglar bilan qoladi.

Oltinsimon qorag'at mevalarida C vitaminlari 400 mg/% gacha; boshqa manbalarga ko'ra, 570 mg% gacha, B, P, provitamin A, organik

kislotalar (limon va olma), turli xil shakarlar mavjud. asosan glyukoza va fruktoza, glikozidlar va flavonoidlar, pektinlar, taninlar, antosiyaninlar (siyanidin, delphinidin) va azotli moddalar. Mevalarning mineral tarkibi (mg/%): natriy - 32, kaliy - 372, kaltsiy - 36, magniy - 35, fosfor - 33, temir - 1,3. Askorbin kislota o'simlikning boshqa qismlarida ham juda ko'p: barglarda (rezavorlar terib olingandan keyin) - 470 mg/% gacha, kurtaklarda - 175 mg/% gacha, gullarda 270 mg/% gacha. Oltinsimon qorag'at barglari askorbin kislota, karotin, fitonsidlar va efir moylariga boy. Oltinsimon qorag'at urug' moyi gamma-linolenik kislota (GLA) boy manbaidir.

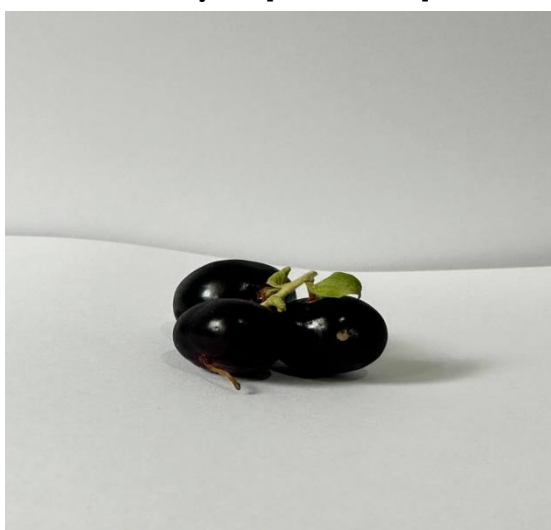
TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI

Xalq tabobatida barglarning qaynatmasi bolalarda skrofulani davolash uchun ishlatiladi, yangi va quruq rezavorlar oshqozon-ichak kasalliklarida (oshqozon va o'n ikki barmoqli ichakning oshqozon yarasi, past kislotali gastrit va boshqalar) va yurak kasalliklari aritmiyalarda tavsiya etiladi. Quritilgan barglar dizenteriya qo'zg'atuvchisiga qarshi faoldir va antibiotiklar faolligini oshiradigan yordamchi vosita sifatida ishlatilishi mumkin. Oltinsimon qorag'at barglari malina, lingonberry va atirgul barglari bilan vitamin preparatlarining bir qismi sifatida ham ishlatiladi. Mevalari polivitaminli preparatlarda, qaynatma shaklida yoki yangi shaklda gipo- va avitaminoz, qon aylanish tizimi kasalliklari, ateroskleroz, shamollash va boshqa yuqumli kasalliklar uchun ishlatiladi. Qora qorag'at iskorbitni davolash va oldini olish uchun va qon ketishi bilan bog'liq turli kasalliklar uchun terapevtik chora-tadbirlar kompleksida qo'llaniladi. Oltinsimon qorag'at yog'i kosmetik preparatlarning tarkibiy qismi bo'lib, ko'pincha E vitamini bilan birlashtiriladi.

Barglari sariq bo'yoq qilish uchun ishlatiladi, meva esa ko'k yoki binafsha rang uchun manba hisoblanadi.

PLOTNOMYASAYA NAVI

Tupi kuchli o'sadigan butaning shoxlari unchalik tarvaqaylab ketmaydi. Bir yillik novdalari jigarrang, O'zbekistanskaya krupnoplodnaya navidan ko'ra sal to'qroq, ko'p yillik novdalari esa kulrang, egilmagan. O'rtacha kattalikdagi barglari 3 yoki 5 bo'lakli bo'lib, to'q yashil, yaltiroq, cheti o'tkir, qirrali tish. Bandi qizg'ish, egilgan. Kurtaklari o'rtacha kattalikda, ingichka uchlari o'tkir. Gullari limon-sariq rangda. Gullash paytida gulpoyasi qizil rangga kiradi. Mevasi yumaloq shaklda bo'lib, to'q binafsha rangli. Meva shingili g'uj-g'uj bo'lib, har bir boshda 7-8 tagacha meva bo'ladi, bandi qattiq. Dastlabki mevalari yirik (4 gr) , o'rtacha og'irligi 1.7 gr ni tashkil qiladi. Mevasining eti O'zbekistanskaya krupnoplodnaya navidan ko'ra kattaroq bo'lib, ko'kimtir-sarg'ish tomirchalari bor, yeganda qarsillaydi. Sentyabrning boshlarida to'q qizil va qizil rangli burglar bilan qoplanib, chiroyli manzara kasb etadi. Plotnomyasaya o'rtapishar navlar guruhiga kiradi. O'z-o'zidan o'rtacha changlanadi, gulining 20 % meva to'kkanda ancha yuqori xosildorlikni ta'minlaydi. Ya'ni har tupidan 4 kg dan 10 kg gacha meva terib olsa bo'ladi. Mevasi iyunning ikkinchi o'n kunligida pisha boshlaydi, avgustgacham to'kilmastan turishi mumkin. Xosilni terib olish 25-30 kun davom etadi. Tup bir joyda 15-20 yilgacha o'sib xosil beradi. Ekilgandan so'ng ikkinchi yilga xosilga kiradi. To'rtinchi yilga kelib har bir tupdan ancha yuqori xosil olinadi.(19-25 kg). Mevasining tarkibida 9.05 % qand, 1.42 % kislotalar, 79.76 % suv, 0.735 % kul, 1.705 % pektin, 60.61-124.8 mg% C vitamin, 0.73 mg% A provitamini mavjud.[9; 63-bet]

Valentina- nav Lisovenko nomli Sibir bog'dorchilik institutida yaratilgan. Nav o'rtapishar bo'lib, 20 martda gullay boshlaydi. Tuplari baland o'suvchi,

barglari yashil, 3 bo'lakli, silliq. Barg chetlari dumaloqroq, o'tmas burchak. Mevasi to'q qora rangda, urug'lari mayda. Bir dona mevasining massasi 1.2 g, eng yirigi 2-3 g nav serxosil bo'lib, universal, qayta ishlashga yaroqli nav.

Podarok Ariadne- nav Lisovenko nomli Sibir bog'dorchilik institutida yaratilgan. Nav o'rtapishar, tuplari baland o'suvchi. Barglari o'rta yashil, 3 bo'lakli, silliq. Barg chetlari dumaloq, o'tmas burchak. Mevalari to'q qora, yaltiroq, dumaloq. Urug'lari mayda, och jigarrang rangda. Ta'mi nordon-shirin. Bir tupi 5-6 kg xosil beradi. Nav universal. [10; b-70-71]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. PQ-4246-son. "O'zbekiston Respublikasida bog'dorchilik va issiqxona xo'jaligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida". Prezident Qarori.- Toshkent, 2019 yil, 20 mart.

2. PQ-52-sonli "Meva-sabzavotchili sohasinidavlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, tarmoqda klaster va kooperatsiya tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida" gi Prezident Qarori. – Toshkent, 2021 yil 15 yanvar.

3. Yagudina S.I. - Smarodina. Tashkent. Izd-vo "Fan" 1976. – 120 s

4. Pavlova N.M. - Smarodina. L., Selxoziz. 1931. – 165 s

5. Pavlova N.M.- Chornaya smarodina. M,-L. 1955. – S. 18-22

6. Berger A. – Taxonomik review of currants and gooseberries Techn. Bull.No 109, New-York., St. Agr.Exp. St. Geneva. 1924. – R. 65

7. Jukovskiy P.M.- Kulturniye raste niya i ix sorodichi. L.Izd-vo «Kolos». 1964. – 175 s

8. Pavlova N.M. - Smorodina. L., Selxoziz. 1931. – 165 s

9. R.M.Abdullayev, H.R.Abdullayev Rezavor mevali o'simliklar. Toshkent-2020-b.

10. Yu.B.Saimnazarov, R.M.Abdullayev, H.R.Abdullayeva, Q.S.Sultonov "Mevachilik" o'quv qo'llanma., Toshkent 2021-yil.

11. A.A.Qosimov "Oltinsimon qorag'at navlarining xo'jalik-biologik hususiyatlari va sifatli ko'chatlar yetishtirish texnologiyasi (Toshkent viloyati misolidi)" dissertatsiya., Toshkent 2020 yil.

12. <https://dissercat.uz>

13. <http://kiberlelinka.com.ru/Ribes> L.

14. <http://www.wikipedia.com.ru>

15. <http://www.plantlist.com>